

הכרעות מדיניות קריטיות – רצון מול מציאות: מזיכרונות עד משתתף

מאת השופט פרופ' אליקים רובינשטיין

מבט מבס"א, מס' 2,298, 18 באוגוסט 2024

ביהדות מוכר המושג "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני". עיקרו בהלכות גירושין, בהן מצוי המפתח בידי הבעל, וההלכה חיפשה דרכים למנוע עיגון האישה. כשבית הדין החליט לכפות על הבעל לגרש את אשתו, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. לשון הרמב"ם בהלכות גירושין (ה', כ'): "מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט והוא גט כשר".

אינני משווה את נושא כפיית הגט לנושאי הכרעות קריטיות שעמדו בפני מדינת ישראל. אך במקרים מסוימים הביטוי הלשוני והערכי "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני" מתאים למצבים מדיניים מורכבים שבהם נפלו הכרעות. הדוגמאות אליהן אדרש לקוחות מניסיוני האישי בשירות הציבור, כעד משתתף. הייתי עוזר שר החוץ, סמנכ"ל משרד החוץ ויועץ משפטי למשרד, ציר (סגן השגריר) בושינגטון, היועץ המשפטי למערכת הביטחון, מזכיר הממשלה והיועץ המשפטי לממשלה, לצד תפקידי שפיטה בבית המשפט המחוזי ובבית המשפט העליון. הייתי חבר משלחת ישראל למשא ומתן לשלום עם מצרים, להסכם קמפ דייוויד (1978) ולהסכם השלום (1979) וכן לשיחות האוטונומיה והנורמליזציה (1979-1982), למשא ומתן עם לבנון (1982-1983) שהניב הסכם חתום שלא המריא ונשכח מן הלבבות, חבר משלחת ישראל לוועידת מדריד (1991), ראש המשלחת למשא ומתן לשלום עם הירדנים והפלסטינים במדריד ובושינגטון (1991-1993), ראש המשלחת להסכם השלום עם ירדן ולהסכמי היישום (1993-1995), חבר משלחת ישראל למשא ומתן עם הסורים (1999-2000) ולמשא ומתן עם הפלסטינים בקמפ דייוויד (2000). בתוך אלה הייתי עד בצמתי הכרעות קריטיים: קמפ דייוויד עם מצרים ב-1978 לצד מנחם בגין, ומשה דיין שהייתי עוזרו, וכן עזר וייצמן ואהרן ברק; כמזכיר הממשלה במלחמת המפרץ הראשונה וועידת מדריד (1991) (יצחק שמיר); הסכם אוסלו שלא השתתפתי בו ועקף את המשא ומתן שניהלה משלחתי בושינגטון (יצחק רבין); הניסיון של אהוד ברק שלא צלח לסיים את הסכסוך עם הסורים בושינגטון ושפרדסטאון 1999-2000 ועם הפלסטינים בקמפ דייוויד 2000.

הרצון לשלום הוא חלק מן האתוס של מדינת ישראל מיום קומה. בהכרזת העצמאות נאמר, "אנו מושיטים יד לשלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקדמת המזרח התיכון כולו". יש גם קריאה לערביי ישראל

"ליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה..." הכרזת העצמאות, נזכור, נתקבלה בקונצנזוס מופלא של כל הנהגת הישוב, גורמי הממסדים – הסוכנות היהודית והוועד הלאומי והמפלגות היהודיות מאגודת ישראל ועד הקומוניסטים, ובכלל זה כמובן כל המפלגות הציוניות מימין ומשמאל, קונצנזוס פנים יהודי שכיום קשה לחלום עליו.

בימי תש"ח ושנים רבות לאחר מכן, במשך קרוב לשלושה עשורים, חלום השלום נראה רחוק ומנת חלקנו היו מלחמות – 1948, 1956, 1967, מלחמת ההתשה 1967-1970 ו-1973. ביקורו הדרמטי של הנשיא סאדאת ב-19 בנובמבר 1977 בעקבות נאום באספת העם המצרית עשרה ימים לפני כן, וההזמנה על-ידי ראש ממשלת ישראל מנחם בגין, הכל בקצב מסחרר, פתח עידן חדש של הכרה בישראל ויחסי שלום, בניגוד לשלושת הלאוים של ועידת ח'רטום של ראשי מדינות ערב מספטמבר 1967 – לא להכרה בישראל, לא למשא ומתן ולא לשלום עמה. העידן החדש הוליד את הסכמי השלום עם מצרים וירדן, שצלחו בצד הביטחוני והרבה פחות בצד האזרחי, ואת הסכמי אוסלו ונגזרותיהם שכישלונם גובר למרבה הצער על הצלחתם, את הסכם לבנון-ישראל שלא צלח, ומנגד את הסכמי אברהם מספטמבר 2020 שהפיחו תקווה להרחבת מעגל השלום, זאת עד למפץ ה-7 באוקטובר 2023 שקושי מרכזי בו לצד טבח אזרחים רבים, הרס ישובים ופינוי שני חבלי ארץ בדרום ובצפון, היה העמדת ביטחון ישראל, נושא שנראה יציב אם גם לא עד תום – בסכנה. הצד השווה בין המנהיגים, השונים אלה מאלה מאוד, היה המתח המתמיד, כובד האחריות המוטל עליהם, עומס שלעיתים הוא בלתי נסבל, בכלל עבודתם של ראשי ממשלה, ובמיוחד בצמתים קריטיים.

כיהנתי כמזכיר ממשלת ישראל בימי יצחק שמיר ויצחק רבין – עם כל השוני ביניהם, בשנים שניהנו יחד בממשלת האחדות הלאומית 1984-1990 היו ביניהם צורת עבודה ראויה וכבוד הדדי. שניהם היו דיסקרטיים עד אובססיביות וביטחוניסטים.

המקרים שאתאר היו הכרעות קריטיות. השלום עם ירדן, שמחירו המדיני-פוליטי לא היה גבוה ולא הצריך הכרעות כאלה, אף כי היו בו אתגרים משמעותיים מאוד כמו הסדרת הגבול שלא הייתה פשוטה כלל ועיקר – לא ייכלל כאן.

הכרעת קמפ דייוויד 1978

משלחת ישראל בראשות מנחם בגין הגיעה לקמפ דייוויד בהנחה שהוועידה לא תוליד הסכם. האמנו שאם יקבע לה המשך בלא שתוטל עלינו אחריות לכישלון – נהיה שבעי רצון. בגין רצה בשלום עם מצרים, כדי לנטרל את האיום המרכזי על ישראל שהתבטא בחמש מלחמות בין 1948 ל-1973 – מלחמת הקוממיות, סיני, ששת הימים, ההתשה, ויום הכיפורים. שאיפת השלום הייתה ברורה. השאלה הייתה המחיר: בגין עלה לשלטון ביוני 1977 כאיש ארץ ישראל השלמה, והדבר העמיד אותו בפער כמעט קוטבי מנשיא ארצות הברית קרטנר שעלה לשלטון בינואר 1977, ושהיה חדור אמונה משיחית כמעט בצורך במולדת לפלסטינים. בגין תמך בהתיישבות בסיני, ואף אמר שירכוש בית באחד הישובים וידור שם אחרי פרישתו. באותה עת, ככל הנראה, היו לסאדאת מחשבות אחרות משל קרטנר לגבי סדר העדיפות. רצונו העיקרי – מבלי לפגוע בעניין שהיה לו כמנהיג ערבי בקידום פתרון לפלסטינים – היה להשיב את סיני כולה לידי מצרים, דבר שהיה בראש מעייניו כשפתח במלחמת יום הכיפורים, שהסתיימה כשצה"ל 101 קילומטרים מקהיר. ביקורו של סאדאת בנובמבר 1977 היה הפתעה: היה מגע חשאי בין משה דיין לבין נציג סאדאת חסן תוהאמי במרוקו, ונטען לימים בלא אמת כי שם הובטחה סיני כתנאי לביקור סאדאת; אך בפועל לא דובר על ביקור והדבר בא כהפתעה גמורה. ביקור סאדאת היה אירוע דרמטי מאין כמוהו – וכשבגין הבין שסאדאת רציני באמרו בנאום באספת העם המצרי שהוא נכון להגיע לירושלים, שלח לו מיד הזמנה רשמית, ותוך ימים ספורים קם הביקור והיה, הלא יאומן קרה. הייתי בנמל התעופה בן גוריון בין מקבלי הפנים – ונחיתת המטוס נדמתה כמשק כנפי ההיסטוריה. אבל אחרי השיא הציבורי והרגשי של הביקור

באו חודשים ארוכים של דשדוש המשא והמתן חרף מפגשים לא מעטים בהרכבים שונים. קרטור "הימר" בכינוס ועידת קמפ דייוויד בספטמבר 1978.

לדעתי אלו היו סדרי העדיפויות לקראת הוועידה: בגין רצה בשלום עם מצרים, הוצאת המדינה הערבית הגדולה ביותר ממעגל המלחמה, אך הבין שעליו לנוע גם בנושא הפלסטיני (שלגביו הכין תוכנית אוטונומיה עוד באוקטובר 1977). סאדאת רצה, כאמור, בראש וראשונה את סיני, אך גם התקדמות בעניין הפלסטיני. קרטור רצה את קידום הנושא הפלסטיני, אך הבין שהדרך לכך עוברת בנושא המצרי. **בוועידת קמפ דייוויד בא למיצוי מזוקק המתח שבין רצון חופשי לבין אילוצי מציאות.** הייתי צעיר חברי המשלחת לוועידה. בגין היה דמוקרטי מאוד והתייעץ עם כלל המשלחת פעמים אחדות ביום. יכולתי אפוא לצפות בהתייחסותו ובהתלבטויותיו. הנושא הקשה ביותר להכרעה מבחינתו, מעבר לשאלות משפטיות ומדיניות לא מעטות שהיו טעונות הכרעה במהות ובניסוח, הייתה דרישת סאדאת לפינוי יישובי סיני, במסגרת פינוי כולל (כמובן שדות התעופה והנפט), צעד חסר תקדים עד אז בימי שלום (להבדיל ממלחמת הקוממיות בה פונו יישובים בסערת המלחמה). עמדת הפתיחה של בגין הייתה כי דרישה לעקירת היישובים פירושה "סוף הציונות" ולכן עלינו לקום ולעזוב. בנושא זה נאבק בגין ימים ארוכים – היינו שם 13 יום – אך בשלב מסוים חדרה בו ההכרה כי הברירה שבפניו היא בין אין הסכם לבין פינוי היישובים וכל סיני. הוא התלבט והתייחס והכריע אישית לטובת הפינוי. אך הוא לא חשב שבידו, יחד עם שרי משלחתו, לעמוס על כתפיהם שלהם הכרעה כזו. ככל הנראה היה זה דיין שיעץ לו להעביר את ההחלטה בנושא פינוי היישובים לכנסת, ובכך עשה בגין צעד שהיה גם דמוקרטי וגם מעשי; דמוקרטי ברור, ומעשי – כי ידע שאף אם יהיו מתנגדים במפלגתו, כפי שאכן היו, האופוזיציה המעוניינת בשלום תתמוך. וכך נחתם ההסכם שכלל את פינוי היישובים בצמוד למכתב שהתנה זאת באישור הכנסת. **ברי היה מה שעל הכף, בין רצון לבין מציאות.**

אין לשכוח את הנושא הפלסטיני. גם בו הייתה לבגין בקמפ דייוויד הכרעה קשה, בין תוכנית אוטונומיה לפלסטינים ביו"ש ועזה שהציע באוקטובר 1977 כהסדר קבע, עם זיקות לישראל ולירדן, ובין דגם אמריקני מצומק מאוד של הסדר מעבר לחמש שנים – אך כל עוד לא ויתר על הביטחון ועל תביעת הריבונות להלכה, וכן לדידו (ועל כך הייתה מחלוקת רבת שנים אחר כך) על הזכות או האפשרות להתנחלות – יכול היה בגין לקבל זאת; כך – גם אם היו ניסוחים שלא אהב, אך יכול היה לפרשם כגרסתו (למשל בעזרת אהרן ברק, שמילא תפקיד חשוב במשא ומתן). אם כן: הרצון נתקל בסלע המציאות, שההכרעה הביאה בחשבון, אף כי בגין חש שלא ויתר על עיקרי אמונתו לגבי ארץ ישראל, ויכול היה לומר לי בשיחה כתום ארבע שנים, בספטמבר 1982, "עשינו דבר גדול למען עמנו וארצנו".

ומילה על משה דיין: גם לגביו הייתה זו החלטה חיונית, גם אם אולי לא קריטית. דיין היה בשיא תהילתו, שראשיתה בהיותו רמטכ"ל, בתקופתו כשר הביטחון בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים. מלחמת יום הכיפורים עמעמה את זהרו והייתה מהלומה קשה לכולנו ולו אישית. הגם שוועדת אגרנט – בהכנת עדותו בה סיעתי לו – לא הטילה בו דופי אישי, מעמדו הציבורי עורער. הצטרפותו לממשלת בגין כשר החוץ ותפקידו בהסכם השלום עם מצרים היו תיקון גדול ומשאת נפש בעבורו. והוא אכן תרם תרומה גדולה להשגת התוצאה. תרומתו של עזר וייצמן כשר הביטחון הייתה בלחץ מצידו להגיע להסכם, ובכימיה אישית עם סאדאת. הכרעות הסכם קמפ דייוויד וחווה השלום עם מצרים בעקבותיו (מארס 1979) הוכחו כנכונות: לעומת חמש מלחמות עם מצרים מאז 1948 עד 1973 אין עוד מלחמה מאז ההסכמים.

שמיר – הכרעות מלחמת המפרץ וועידת מדריד

עבור יצחק שמיר הרעיון של ועידה בינלאומית כפורום ליישוב הסכסוך הערבי-ישראלי היה בבחינת תועבה. הוא לחם בכך באופן עקבי מראשית כהונתו כראש ממשלה. חששו

היה כפול: הוא חשש שההבטחות הבינלאומיות שהוועידה תהא פרום פתיחה בלבד למשא ומתן דו-צדדי לא יתמשו, ושמסמעות העובדה שהא"ם כינס את הוועידה היא הכנסתנו של אש"ף, שבאותן שנים היה עדיין מוקצה כליל במערכת הפוליטית הישראלית, למעט בקצה השמאלי, לתהליך השלום. שמיר לא היה מתומכי הסכם קמפ דייוויד – נושא שבו כשנתמנה שר החוץ, ואני בלשכת השר, ערכתי עמו מעין סמינר פרטי – אך הוא למד להוקירו, והציבו כבסיס לנכונות למשא ומתן. גישתו בעניין הוועידה הבינלאומית לא הייתה אהודה על המערכת האמריקנית, בלשון המעטה, שכן זו ניסתה בנוסחאות שונות להניע תהליך שנעצר ב-1982 עם הפסקת שיחות האוטונומיה, וראתה בוועידה בינלאומית פתח לכך. שמיר לא קיבל את "הסכם לונדון" של פרס-חוסייין מאפריל 1987, מאחר שראה בו במובהק את שני הסיכונים הנזכרים, וגם מכיוון שפרס מ"מ ראש הממשלה ושר החוץ שגה כשסירב להשאירו בידו – בידי ראש הממשלה (!) – בנימוק של חשש לדליפה, כי רצה שיוצג כהצעה אמריקנית. לכך לא הסכים מזכיר המדינה ג'ורג' שולץ, כדי לא להיכנס לפוליטיקה הפנימית בישראל. שמיר והדלפה, אגב, היו שני הפכים. לשמיר, אף נוכח האינתיפאדה הראשונה בהמשך, היה המצב הקיים בחינת שימור ארץ ישראל, ושינוי בו היה מבחינתו צעד קשה מאוד. שמיר גם חשד שלפרס אין התנגדות של ממש לאש"ף (כפי שהוברר לימים). יצוין, כי בפגישה ראשונה של שמיר עם המלך חוסייין ביולי 1987 בה נכחת, להפתעתי המלך אף לא הזכיר את "הסכם לונדון".

המירב ששמיר היה נכון אליו בתקופה הראשונה היה הצעה אמריקנית של שולץ מאוקטובר 1987 (לפני כן היה מפגש בין שמיר לבין חוסייין ביולי 1987), שתהיה הזמנה של ארצות הברית וברית המועצות לתהליך שלום בילטרלי, אך חוסייין דחה זאת, ועמד על מבנה של ועידה בינלאומית.

ב-1991 במלחמת המפרץ הראשונה, הגיעה שעת מבחן חשובה ליחסי ישראל-ארצות הברית, ערב המלחמה – בדצמבר 1990 – נפגש שמיר עם המלך חוסייין בלונדון ונקבעו "הקווים האדומים" של שתי המדינות. במלחמה עצמה, שפרצה ב-17 בינואר 1991, ואשר כללה הפגזות טילי סקאד מצד עיראק בשלטון צדאם חוסייין על ישראל לרבות אבדות בנפש (למרבה המזל לא רבות) ופגיעות ברכוש, לחצו האמריקנים שישראל לא תיכנס למלחמה כדי לא לערער את הקואליציה המורכבת שבנו בחסות האו"ם, ושכללה את מצרים. הציבור בארץ היה בלחץ הפוך, לא מעט בשל תחושת "ברווחים במטווח". בממשל הישראלי – לחצו שר הביטחון משה ארנס ומפקד חיל האוויר אביהו בן-נון, אך דומני שלא הרמטכ"ל דן שומרון, להתערבות במלחמה על-ידי תוכנית תקיפה בעיראק (כזכור עשור לפני כן תקפנו את הכור העיראקי), כדי לשמור על כוח ההרתעה. שמיר, באופן לא פופולרי, הכריע נגד התערבות במלחמה. הייתי עד לכך שלא הייתה זו הכרעה פשוטה כל עיקר, שכן האינסטינקט הישראלי היה להתערב כשמתקפים אותנו ישירות להשיב מלחמה שעה, אך שמיר לא ראה את היתרון היחסי בכך ונענה לבקשת האמריקנים (שאגב, שלחו את סגן מזכיר המדינה הידידותי לורנס איגלבורגר "להחזיק את ידה" של ממשלת ישראל).

מיד לאחר המלחמה, החלו מסעות דילוגים של מזכיר המדינה ג'ים בייקר, אשר עד אז לא ביקר בתפקידו באזור לאורך שנתיים ורבע, ואשר ביקש בשליחות הנשיא ג'ורג' בוש האב לנצל את המצב האסטרטגי שנוצר לאחר המלחמה וחולשת אש"ף וירדן כדי לקדם תהליך שלום. כך נולדה ועידת מדריד באוקטובר 1991. הכרעתו של שמיר לקבל את מתכונת הוועידה שהתקיימה בהזמנה אמריקנית וסובייטית (ערב פירוקה של ברית המועצות) לא באה בקלות. הייתי במחיצתו לאורך כל המשא והמתן במסעות הדילוגים של בייקר, שמונה במספר, ושמיר היה נושא ונותן קשוח. תנאיו נתקבלו ככלל. האמריקנים, מטעמי אסטרטגיה גלובלית, רצו את הרוסים בפנים. שמיר הסכים שההזמנות יישלחו על-ידי ארצות הברית והסובייטים (דבר שאף הסכים לו לבקשת שולץ

גם שכן האו"ם נדחק לעמדת משקיף, אף זאת בקושי. באופן שאפני רצו האמריקנים כי מן הוועידה יצמח תהליך שלום דו-צדדי וגם תהליך רב-צדדי. והעיקר לדידו של שמיר – הייצוג הפלסטיני היה במסגרת מטריה ירדנית, וכל הנושאים והנותנים ברכיב הפלסטיני היו מערביי השטחים, יו"ש ועזה, ולא מאנשי אש"ף (הגם שידענו שיש להם קשרים עם אש"ף). לפי דרישת ישראל לא היו פלסטינים מירושלים, אך היה פרופסור יליד ירושלים, שגר בארצות הברית. שמיר עמד בין השאר על כך שלכל מדינה המשתתפת בתהליך, לרבות ברית המועצות, יהיו יחסים דיפלומטיים עם ישראל. התוצאה הייתה שהסובייטים חידשו את היחסים עמנו ובהמשך כל מדינות הגוש הסובייטי לשעבר. ההודים שידרגו את היחסים מקונסוליה במומבאי לשגרירות בניו דלהי, הסינים כוננו עמנו יחסים וכן מדינות נוספות. ועדיין שמיר יצא למדריד לא בשמחה יתרה. לוועידת פתיחה במדריד בת יום וחצי שבראשה עמדו הנשיא בוש ונשיא ברית המועצות המתפרקת מיכאל גורבצ'וב – התייצבה משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת, שלימים התפצלה בושינגטון למבנה משולב – ערוץ ירדני בהשתתפות פלסטינים ולהיפך. עמידתו הקשוחה של שמיר, אפשר לומר, אל מול קשיחותו של בייקר, כשלעצמו נושא ונותן קשוח ולא תמיד סימפטי, ועמידת שמיר על תנאיו הובילה לוועידה שאמנם לא הייתה חלומה המתוק – כאמור, עצם המילה ועידה לא היה לרוחו כל עיקר; אך הוא עמד על כך שהוועידה לא תוכל להתכנס שנית אלא בהסכמת ישראל, כלומר, תהא פתיחה בלבד, והמשא והמתן הביולטרלי יתחיל מיד, כפי שאכן אירע במדריד ובהמשך בושינגטון, כך ש"העוקץ הוועידתי" ניטל במידה רבה. שמיר בא לוועידה ונאם, ואת אי-הנחת שלו ביטא בכך שעם תום הנאומים עזב מייד וטס ארצה. ועם זאת, לגביו הייתה זו החלטה לא פשוטה ואף קריטית גם נוכח התקפות מימין במערכת הפוליטית, ממפלגות שלימים היה להן חלק "הפוך על הפוך" בנפילתו.

רצונו של שמיר היה מן הסתם שימור כזה או אחר של המצב הקיים בהקשר הפלסטיני, קרי, אחיזת ישראל בארץ ישראל. מול ארצות הברית ומצרים הוא הדגיש שוב ושוב את חשיבותו של הצד הביולטרלי ביחסים, ופעל בהצלחה מול ארצות הברית לשיתוף אסטרטגי ועוד, ובפחות הצלחה מול מצרים כשניסה לשפר את המערכת הביולטרלית האזרחית. אך אחר כל אלה הבין, עוד ביוזמת השלום של ממשלת ישראל במאי 1989, שסייעתי לו וליצחק רבין לנסחה, שיש להתחשב בנושא הפלסטיני, כי אין מנוס – ומכאן הכרעת מדריד.

במבט לאחור שתי ההכרעות הללו של שמיר בשנת 1991 הוכחו כנכונות.

יצחק רבין ואוסלו

יצחק רבין לא רצה באש"ף. עוד כשר הביטחון, ביוזמת השלום של ממשלת ישראל ממאי 1989 שמילא בה תפקיד מרכזי, הדגיש רבין את הרצון לקיים משא ומתן עם ערביי יהודה ושומרון – הגדה המערבית ועזה ובחירות באזורים אלה, ולנטרל את אש"ף. חרף השתדלותנו היוזמה לא המריאה, ושאלת אש"ף נשארה – ולמעשה מימי הנשיא קרט ב-1977 – כשהאמריקנים רצו להכניס את אש"ף כחלק ממשלחת ערבית מאוחדת. כמשאלה אמריקנית בעוצמות משתנות לפתרון הבעיה הפלסטינית, חרף עמדת ישראל. בעת ועידת מדריד היה רבין באופוזיציה ולא היה מעורב, וכשעלה לשלטון ב-1992 הוא קיבל את המתכונת הפרוצדורלית שנקבעה בוועידה והמשיך במשא ומתן בושינגטון במשלחת בראשותי, שעבדה עם הירדנים והפלסטינים. העיקרון של ניהול המשא והמתן בערוץ הפלסטיני עם ערביי השטחים בלבד נמשך, אך רבין ניסה לעבות את סיכוייו. ראש המשלחת בצד הפלסטיני היה ד"ר חיידר עבד-אלשאפי מעזה, איש נכבד וישר אך נוקשה אידיאולוגי (קומוניסט בעברו), שעמו יצרתי קשרים אישיים טובים של כבוד הדדי, אך הם לא הועילו לצערי לקידום המשא והמתן. יצחק רבין הסכים להכניס למשא ומתן את סאיב עריקאת מיריחו, שהחל במדריד לא הסכמנו לשיתופו מכיוון שהצהיר שהוא אש"ף, בניגוד לכללי המסגרת; ובהמשך הסכים להכניס את פיצל חוסייני, פעיל מרכזי

ממזרח ירושלים, דבר שייצר בעיה כשלעצמו. חוסייני, בן למשפחה ידועה שהולידה מנהיגים (מהם המופתי חג' אמין הידוע לשמצה) וגם לוחמים (אביו של פייצל, עבד אל-קאדר אל-חוסייני נהרג ב-1948), נחשב – כנראה בטעות – למי שיוכל להיות מנהיג חלופי לערפאת, אך בהמשך אכזב מאוד ולא הותיר חותם במשא ומתן. הייתי מדווח יומיום לרבין, הן כדיווח כללי של המשלחת והן אישית בצינור מיוחד. רבין ידע כי נעשים מאמצים אדירים מצידנו. למען האמת, כל היוזמות במשא ומתן הן עם הפלסטינים, הן עם הירדנים, עוד החל מתקופת שמיר באו מאתנו וממני אישית ולא מהצדדים האחרים (אגב, שמיר לא ביקש ממני לשנות מדרכי דבר, למעט פעם אחת כשאמר לי ברוח זו לערך, "אתה תמיד זריז, לא תמיד מוכרחים"). לכן – אגב – כאשר שמיר אמר בקיץ 1992 לאחר פרישתו משהו ברוח משיכת המשא והמתן עשר שנים, נאלצתי לכתוב בפומבי שלא קיבלנו כל הנחיית "משיכה". החל מאפריל-מאי 1993, משחודש המשא ומתן לאחר שהופסק מדצמבר 1992 בגלל גירוש 400 אנשי החמאס ללבנון על-ידי רבין בעידוד הרמטכ"ל אהוד ברק, החלו האמריקנים במעורבות שלא הייתה קיימת מאז ועידת מדריד. ואכן, במאי-יוני 1993 ניסו האמריקנים לתווך הצהרת עקרונות בנושא הישראלי-פלסטיני וטקסט (שני במספר) שהגישו, לאחר משא ומתן אתנו, בסוף יוני היה בעל פוטנציאל, ולדעתי היה לו סיכוי אילו ניתן לפלסטינים להבין שזה "המשחק היחיד בעיר". ואולם, לא כך אירע. הקושי היה לחצו של אש"ף שרצה בהכרה ובמעורבות פורמלית, וככל את ידי הנושאים והנותנים בושינגטון. ויותר מכך, באותו זמן לא ידעתי ולא ידעו חבריי בושינגטון כי בימים הללו עצמם שליחי ישראל, שלוחי אותה ממשלה, מנהלים עם אש"ף משא ומתן באוסלו באופן שבבירור סיכל כל סיכוי להצלחה בושינגטון, כי ברור שלא הייתה יכולה להיות כל הליכה פלסטינית לקראת הסדר שם, אם אש"ף בהנהגת ערפאת מקבל בערוץ אחר הכשר פורמלי מממשלת ישראל, דבר לו ייחל עד מאוד והיה מוכן לשלם לפחות מס שפתיים בעבורו. קל לומר ששיחות וושינגטון (בהקשר הפלסטיני, לא הירדני שצלח) היו כישלון. אך הטעם העיקרי היה הזינוב המתמיד של שלוחי פרס, דבר שמאביב 1993 עיקר את המשא ומתן בושינגטון בלא ידיעתנו, והביא את אש"ף ואוסלו. המשכתי לקבל מרבין הוראות במשא ומתן עוד במהלך אוגוסט 1993, בזמן שאוסלו כבר קרב לסיומו, מה שיכול להראות המשך ההסוואה של שיחות אוסלו – אך גם אולי שמץ ספק אצל רבין והחזקת מסלול וושינגטון בחיים שמא יתפוצץ מסלול אוסלו. את מראה פניו בלחיצת היד עם ערפאת קשה לשכוח. חידה היא ותהי לחידה.

אכן, ניצבת השאלה מדוע חל השינוי בעמדתו של רבין, שגם כשהראה לי את ההסכם בסוף אוגוסט, בהפתעה גמורה לדידי, היה מראה פניו עגום. לימים למדתי על ספקותיו במהלך המשא ומתן באוסלו. כשאמרתי לו מייד כשהציג לי בסוף אוגוסט 1993 את נייר אוסלו שלא אוכל להמשיך במסלול הפלסטיני והצבעתי על בעיות שונות בנייר, אמר לי, תישאר ותתקן את השגיאות שעליהן הצבעת. לא עשיתי כן, אך בהפצרתו – בחמש שיחות – נותרתי במסלול הירדני. אציין כי עם הירדנים התקדמנו עוד בושינגטון, ומסמך ראשוני עמם – "סדר היום המשותף" – הושג בנובמבר 1992, אך לא נחתם אלא בראשי תיבות ובחשאי מחשש הירדנים להיות "חלוצים", וקויים למחרת חתימת הסכם אוסלו. שני ראשי המשלחת הירדנית שהיו עמיתיי במשא ומתן, ד"ר עבד אל-סאלם מג'אלי וד"ר פאיז טראונה, נעשו ראשי ממשלה בירדן. היחסים בינינו היו ידידותיים ונמשכו שנים רבות.

כבר מ-1987 ועוד קודם לכן פרס היה בעד הכנסת אש"ף לתהליך, זאת הן בהסכם לונדון שמשמעותו הברורה עם הזמנת הכינוס על-ידי מזכ"ל האו"ם הייתה שאש"ף בפנים, חרף הכחשות, והן בשליחויות כמו של אברשה טמיר, מנכ"ל משרד החוץ, לפגישה עם ערפאת בקיץ 1987 באפריקה, עליה נודע לי רק בשנים האחרונות, ממה שהביא שמעון שיפר בספר שיחותיו עם עמוס גלעד "המתריע". לדעתי רבין נעתר לבסוף לפעלתנות פרס ואנשיו וללחציהם – ומתוך כבודו, איני אומר נכנע – כיון שהשעון תיקתק והוא חש צורך לקיים את הבטחת הבחירות להגיע להסכם במהרה. דומני שתקוותו האישית הייתה דווקא הסכם עם סוריה, כהמשך לשלום עם מצרים, וכשדיבר איתנו

באותו קיץ על "הכרעות בן-גוריוניות" דימינו – אלה שלא ידעו על אוסלו – שלכך הכוונה. כאמור, רבין התאכזב גם מפייצל חוסייני, שבהכנסתו למשא ומתן כאיש השטח תלה תקוות של משקל נגד לערפאת, אך חוסייני לא הצליח (או לא רצה) לייצר הסכם, ולא סיפק את הסחורה.

כללם של דברים, רצונו של רבין, שהבטיח עוד ביוזמת השלום של 1989 בה היה שותף מרכזי ופעיל, היה כי ערביי השטחים יהוו הכתובת למשא ומתן, בנוסח מדריד בהמשך, והוא הלך בדרך זו, אך עבד אל-שאפי היה נוקשה, ופייצל חוסייני התגלה כאישיות חלשה, ובעיקר – ערפאת בלם. גם דבר זה הועיל להכרעה לכיוון אש"ף שרבין קיבל בעקבות יוזמת אנשי אוסלו – והשאר היסטוריה. היו לרבין (ולפרס) תקוות מהסכם אוסלו. חלק ניכר מהן למרבה הצער נכזבו, כמו שהתברר בהמשך.

אהוד ברק, סוריה והפלסטינים

אהוד ברק נעשה ראש ממשלה בקיץ 1999. הוא קיווה מאוד כי יצליח להניע את עגלת השלום המקרטעת, וזאת בגזרה הסורית ובגזרה הפלסטינית. ראש הממשלה שקדם לו (ולימים ישוב) בנימין נתניהו עשה את הסכם wye עם הפלסטינים שהיה המשך להסכם אוסלו, וגם ניסה – תוך הבטחות כמסתבר באשר לרמת הגולן – להגיע להתקדמות עם הסורים. אהוד ברק ניסה לשעוט קדימה בשני התחומים. הדבר לא צלח; יש לי ביקורת על אהוד ברק, אך בנושא השלום, לא בגללו לא הגיע אל מחוז חפצו. הוזמנתי על-ידיו כיועץ משפטי לממשלה להשתתף במשא ומתן עם הסורים שהתמצה בפגישות בתיווך הנשיא קלינטון. ב-1999-2000, בושינגטון ובשפרדסטאון במערב וירג'יניה, ועם הפלסטינים בוועידת קמפ דייויד ביולי 2000, וראיתי מקרוב את התמונה.

בעניין המפגש עם הסורים; קודמיו של ברק רבין וכנראה גם נתניהו, נתנו לאמריקנים "פיקדון" של הסכמה לירידה מרמת הגולן בתנאי של שלום מלא וביטחון ותנאים נוספים. למשא ומתן עם הסורים ב-1999-2000 קדמו השיחות מאז ועידת מדריד בהרכבים ובאופנים שונים. במשא ומתן – אף אינני בטוח שזה השם הנכון – בושינגטון ובעיקר בשפרדסטאון באו הסורים בנוקשות יתרה, וכדוגמה – ללא תקדים במגעינו עם שכנים אחרים, נאסר עליהם ללחוץ ידיו ולנהל עמנו שיחות ישירות בלי האמריקנים. התנסיתי בכך אישית באופן עגום עם היועץ המשפטי למשלחת הסורית. האווירה הייתה כבדה, ולדידי מחנק באשר למחיר. אבן נגף מרכזית הייתה קו הנסיגה. נכונות לסגת לגבול הבינלאומי מ-1923 לא הספיקה לסורים; הם רצו את קווי 4 ביוני 1967, קרי, כפי שתיאר זאת אהוד ברק, לשכשך את רגליהם במי הכנרת. להזכיר, בין 1948 ל-1967 החזיקו הסורים בעקבות המלחמה בגזרה הצפון-מזרחית של הכנרת, וכך עוצב קו שביתת הנשק, בעוד הגבול הבינלאומי מ-1923 עובר ברצועה (משונה) של עשרה מטרים מן הכנרת, כלומר, כל הכנרת מצויה בשטח ארץ ישראל ומדינת ישראל. דומני כי אין ראש ממשלה ישראלי שיכול היה להתיר לעצמו לסגת לשם, קרי, לוותר על חלק מן הכנרת. כתום חודשים אחדים לאחר שפרדסטאון התפוצץ מה שנקרא משא ומתן במיוחד על רקע זה. ברק, כמו רבין וכנראה נתניהו לפניו, היה נכון לוותר כואב מאין כמוהו בגולן – קרי, להכרעה בניגוד לרצונו החופשי, אך הכרעה זו לא נדרשה כאן.

אחר כך הגיעה ועידת קמפ דייוויד עם ערפאת ביולי 2000. היה זה אחד האירועים הקשים שחוויתי במשאים ומתנים, אולי הקשה מכולם. ברק קיווה להגיע לסיום הסכסוך עם הפלסטינים עד תום. הוועידה נמשכה כשבועיים, וניתן היה לראות את התייסרותו של ברק באשר לוותרים שהיה צורך ליתן לפלסטינים. לא אוכל שלא לציין כי היו לי השגות באשר להכנה לוועידה, אליה הוזמנתי יום-יומיים לפני תחילתה, ורק בהגיענו לשם הוטל עלי לעסוק בנושא הפליטים, כך שהיה עלי לאלתר בזריזות, כולל טלפונים לרעייתי אז מנהלת המחלקה האזרחית בפרקליטות וממנה לאפוטרופוס לנכסי נפקדים יחזקאל שמש, כדי לאסוף חומר. אך במהות, בוועידה נעשה מאמץ גדול על-ידי הנשיא קלינטון – אלא שערפאת הכשיל כל הכרעה, כפי שהעיד קלינטון עצמו. זכורני בוקר מתסכל בו

הזמין הנשיא אותי עם עמיתי עודד ערן ע"ה ועם אבו עלא לשיחה בנושא הפליטים. עמדת הפלסטינים הייתה שאין מה לדבר על פחות מ-200-250 אלף שיחזרו מלבנון לגליל. הנשיא קלינטון כעס, דחה אותו ואמר – "אתם רוצים שישראל תתאבד". לא היה בסיס משותף. דוגמה נוספת: ירושלים. נושא ירושלים היה אחד הנושאים הבודדים שבהם קיים אהוד ברק התייעצות קבוצתית, לרוב קויים מידור רב בין האנשים. גרתי עם אלוף שלמה ינאי בחדר אחד, הוא עסק בביטחון ואנכי בפליטים, ולא היינו אמורים לספר זה לזה על הנעשה בקבוצותינו. בעניין ירושלים עלו תוכניות לא מבושלות בעליל שמשמען חלוקת העיר מחדש לאורך כביש מספר 1 היוצא מכיכר ספרא (העיריה) ומגיע לגבעה הצרפתית, ועוד רעיונות בקשר למקומות הקדושים. י"ז בתמוז, יום הצום על הבקעת העיר ירושלים בימי בית ראשון, חל במהלך שהותנו שם. כתבתי לאהוד ברק באותו יום מכתב כאוב וארוך על ירושלים, לא רק כיועץ משפטי אלא גם כאזרח וכיהודי. שעה לאחר שקיבלו התקשר אלי ואמר, אילו היית אתה ראש הממשלה ואני היועץ המשפטי, הייתי כותב לך אותו מכתב. הנשיא קלינטון ביקש ממני להביא לו פסוקי תנ"ך על בית המקדש בירושלים. הייתה שם כנסיה והכומר (איש הצי) נתן לי תנ"ך – ואכן הבאתי לנשיא מקבץ פסוקים גדול, שאותו כנראה הציג לפלסטינים אשר הכחישו את קיומו של בית המקדש (מה שלא עשו בשנות העשרים למאה הקודמת בחומרים שפרסמו).

ראיתי את אהוד ברק בהתייסרותו, אין לי ספק שכאוהב הארץ שלחם למענה היה מעדיף פחות ויתורים ובסופו של יום גם הסכם, מה שלא קרה חרף ויתורים נרחבים מצידנו, גם לא בשיחות טאבה (בהן לא השתתפתי) תקופת מה לאחר מכן. אלה הוסיפו ויתורים, וברק ניער חוצנו מהם עם חילופי הממשל בישראל אחרי הפסדו בבחירות וחילופי הממשל בארצות הברית; בינואר 2001 הוא ביקש ממני לנסח את מכתב ה"התנערות", שנשלח לכל הגורמים הרלבנטיים. ראיתי בחדרו של ברק בקמפ דייוויד ספר של צ'רצ'יל על הכרעות קשות. כך מן הסתם חש, כפי שניתן היה להבחין בעליל. ועל הוועידה כולה רק אומר, שכאמור אין לתלות את קולר כישלונה באהוד ברק ובישראל. ערפאת פשוט לא רצה הסכם, ולא היה מוכן להגיע לסוף הסכסוך. העיד על כך מפורשות הנשיא קלינטון.

סיכום:

מדיניות פנימית ובינלאומית, מצויה תדיר במנעד שבין רצוי למצוי. ככל שהמצוי מתקרב לדרגת הרצוי כך ייטב. ההכרעות שתוארו כאן כללו את הספקטרום כולו. יש כמובן שאלה של בשלות לקבלת החלטות, שהיא בעיניי תנאי להכרעה בת תוקף, אך לא קל לזהות את הבשלות. ופעמים אנו כפסע – אך "באו בנים עד משבר וכח אין ללידה" (ישעיהו ל"ז, ג'). מבחנה של מנהיגות הוא ביכולת לקבל הכרעות קשות למחליט עצמו וכשאינן פופולריות בציבור או במפלגתו של המחליט או בקואליציה שלו; זאת – תוך שהוא מניח בכף המאזניים שמנגד את האינטרס הלאומי שהוא מוכן לשלם בעבור מימושו מחיר, ולוא גם כבד. לשכל הישר יש בכך תפקיד. ההיסטוריה תשפוט את התוצאות ומבחנן.

פרופ' אליקים רובינשטיין כיהן כמשנה לנשיאת בית המשפט העליון, כמוזכיר הממשלה וכיועץ המשפטי לממשלה. כיהן כשופט בית המשפט העליון וכיו"ר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-19.